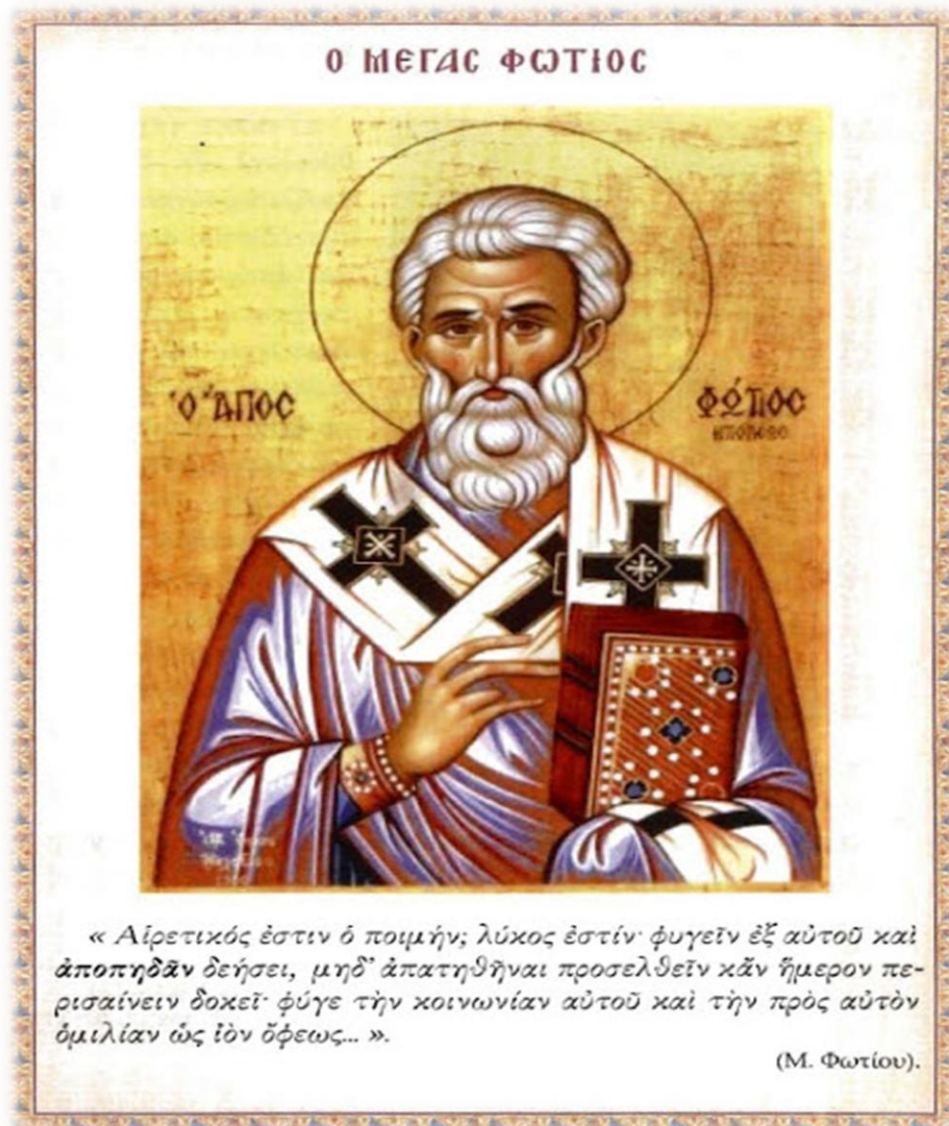

Ο Μέγας Φώτιος και τα Κλασικά Γράμματα.

Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Χίου, Ψαρών και Οινουσών
κ. Μάρκου Βασιλάκη.

«Φώτιος, τό μέγα ὄνομα, καί τοῦ τε κατ' αὐτόν καί τῶν μετ' αὐτόν αἰώνων τό θαῦμα· οὔτινος μεσταί πᾶσαι μέν βιβλιοθῆκαι, πᾶσαι δέ σελίδες τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας· ὁ... μεγαλοφυΐα καί σοφία, καί ἀρετῆ καί εὐσεβεία περικλεέστατος... ὅποιον πολυμαθείας πελάγιον χεῦμα!...πάμμουσον ὄρᾳ παιδείας ἐνδιαίτημα...».

Αἰσθάνεται κανεῖς ζωηρή περιέργεια, ἀνάμεικτη μέ κάποιο δέος, πλησιάζοντας αὐτή τή μορφή, μιά ἀπό τίς μεγαλύτερες τῆς ἱστορίας τοῦ Βυζαντίου, καί ἴσως τήν πιό ἀντιπροσωπευτική τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ προσωπικότητα του εἶναι πολυσύνθετη, καί ἡ ἀνεπάρκεια τῶν πηγῶν μας, καθώς καί ὁ χαρακτήρας τῶν ἐργασιῶν πού τοῦ ἀφιερώθηκαν δέν μᾶς βοηθοῦν νά τόν γνωρίσουμε καλύτερα. Ὁ ἄνθρωπος

αυτός είχε τόση ιδιοφυΐα, μεγαλοφυΐα ίσως, και μιά τόσο έκπληκτική δραστηριότητα στη διάθεση μιᾶς τόσο ζωηρῆς περιέργειας, ὥστε ἡ σημασία του εἶναι ἀνάλογη μέ τό μέγεθος τῶν ἐξαιρετικῶν του προσόντων. Ἡ μορφή του δεσπόζει στόν μεγάλο 9ο βυζαντινό αἰώνα, πού μέ τίς βασιλεῖς τοῦ Θεοφίλου, τοῦ Μιχαήλ Γ' καί τοῦ Βασιλείου Α' περιέχει ἤδη σέ σπέρμα τό λαμπρό κορύφωμα τοῦ ἐπομένου αἰώνα.

Στά σύνορα οἱ ἐκστρατεῖες τοῦ Πετρωνᾶ καί τοῦ Βάρδα σημειώνουν ἀποφασιστική καμπή στόν ἀγώνα ἐπιβίωσης πού διεξάγει τό Βυζάντιο ἐναντίον τοῦ ἐπεκτατισμοῦ τοῦ Ἰσλάμ, ἐνῶ στό ἐσωτερικό ἡ εἰκονομαχική κρίση ὀδηγεῖται στη λύση της. Ἡ κρίση ἔληξε μέ τή νίκη κάποιας μορφῆς ἑλληνισμοῦ, κάποιας μορφῆς οὐμανισμοῦ. Ἡ νίκη αὐτή ἀποτελεῖ ταυτόχρονα μιά μεγάλη ὑφεση στήν ἔνταση πού ὑπῆρχε καί ἓνα εἶδος ἐπιστροφῆς στίς πηγές τοῦ ἑλληνίζοντος χριστιανισμοῦ. Βέβαια, πολλά χάθηκαν στό δρόμο, ἢ ἀποβλήθηκαν. Ἀλλά ὅσα διατηρήθηκαν ἀντιμετωπίζονται ἔκτοτε χωρίς δυσπιστία. Ὁ Φώτιος εἶναι, νομίζω, ἡ προσωπικότητα πού ἐνσαρκώνει καλύτερα αὐτή τή συμφιλίωση, ἢ τήν ἐπανασυμφιλίωση, πού ἀποτελεῖ τήν ἀφετηρία μιᾶς μακρόχρονης καί λαμπρῆς περιόδου τοῦ ἑλληνοβυζαντινοῦ πολιτισμοῦ.

Ὁ Φώτιος, τό θησαυροφυλάκιον τῶν θεϊκῶν δωρεῶν, συγκέντρωνε στόν ἑαυτό του ὅλα τά ἐξάϊσια προτερήματα, πού ὁ Θεός ἐδώρησε στόν ἄνθρωπο· ἡ ὑψίνοια, ἡ ζωηρότητα τοῦ πνεύματος, ἡ δραστηριότητα ἡ ἀκατάβλητη, ἡ εὐκαμπτη, συνάμα καί ἄκαμπτη θέληση, ἦσαν πλεονεκτήματα, γιά τά ὁποῖα ἐξόχως διεκρίνετο· εἶχε κλίση ζωηρή πρός τά γράμματα, μέ τά ὁποῖα ἠσχολεῖτο συνεχῶς· ἦταν ἐπιτηδειότατος ῥήτορας, συγγραφέας ἔξοχος, καί στόν πεζό καί στόν ἐπικό λόγο· κατεῖχε ὅλες τίς ἐπιστῆμες τοῦ καιροῦ του καί τῶν προηγουμένων αἰώνων· ὑπερεῖχε σέ ὅλα, χωρίς νά μπορεῖ κανείς νά παραβληθεῖ μέ αὐτόν. Στά πλεονεκτήματα αὐτά προστίθεται καταγωγή περιφανῆς, τρόποι γλυκεῖς καί συμπεριφορά ἀρίστη.

Διδάσκαλοί του ὑπῆρξαν οἱ ἔνδοξοι πρόγονοί μας καί οἱ θεῖοι Πατέρες τοῦ χριστιανισμοῦ· πανεπιστήμιο εὐρύτατο γι' αὐτόν ἦταν ἡ ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας καί τοῦ Ἔθνους του. Τίνος μόνο εἶχε τήν ἀνάγκη, γιά νά ἀναπτυχθεῖ ὁ γόνιμος αὐτοῦ νοῦς; Εἶχε ἀνάγκη τῶν προσόντων ἐκείνων, τά ὁποῖα ἄριστα μνημονεύει ἓνας ἀπό τούς ἀδυσώπητους ἐπικριτές του· «Πάντα συνέτρεχεν ἐπ' αὐτῷ (γράφει Νικήτας Δαβίδ ὁ Παφλαγών), ἡ ἐπιτηδειότης τῆς φύσεως, ἡ σπουδή, ὁ πλοῦτος, δι' ὃ καί βίβλος ἐπ'

αυτόν ἔρρει πᾶσα· πλέον δέ πάντων ὁ τῆς δόξης ἔρωσ, δι' ὃν αὐτῷ καί νύκτες ἄπνοι περί τήν ἀνάγνωσιν ἐμμελῶς ἐσχολακότι».

Ἡ ἐπιτηδειότητα τῆς φύσεως, ἡ σπουδή, ἡ μελέτη, οἱ νύκτες, πού διήρχετο ἄπνος γιά τήν ἐμμελῆ ἀνάγνωσιν τῶν συγγραφέων, καί πρό πάντων ὁ ἔρωτας τῆς δόξας, ὄχι τῆς ματαιίας καί ἀμφιβόλου, τήν ὁποία ἐννοεῖ ὁ Νικήτας, ἀλλά τῆς ἀληθινῆς δόξας συγκρότησαν μέ τόν καλύτερο τρόπο τόν μεγάλο στήν ἀρχή καί μεγαλύτερο ἀργότερα ἀναδειχθέντα Φώτιο.

Ὁ πολύσοφος Φώτιος ὑπῆρξε μία ἐκρηκτική προσωπικότητα, μέσα στήν ποικιλία τῶν χαρισμάτων, καί προπαντός ἄλλου, καταρχήν καί κατεξοχήν, ἦταν μία θεολογική φυσιογνωμία· εἶχε βαθύτατα θεολογική κατάρτιση μέ ὀρθόδοξη σκέψη, καί συνάμα ἀπετέλεσε μία δυναμική καί ἰδιοφυῆ ἐκκλησιαστική, θεολογική, ἐκπαιδευτική, ἐπιστημονική καί πολιτική προσωπικότητα, παράγοντα ἀκμῆς καί μάλιστα ἀπό τούς πρώτους. Κάτοχος παιδείας ἀπαράμιλλης «ἐν τε τοῖς θεολογικοῖς καί τοῖς θύραθεν γράμμασι» προέβαλε τόν βυζαντινό πολιτισμό καί ἐξῆρε τό ἰδεῶδες τῆς ἀληθοῦς παιδείας. Δόκιμος συγγραφέας καί νοῦς πολυμερῆς, ἐκαλλιέργησε τή θεολογία καί ἀναβίωσε τά ἑλληνικά γράμματα. Θεολόγος, φιλόσοφος, ἱστορικός, πολιτικός, ἐκκλησιαστικός ἡγέτης δίνει τό χαρακτηριστικό γνώρισμα τῆς βυζαντινῆς ἰδιοφυίας καί ζωτικότητας. Τά ἐπιστημονικά προσόντα τοῦ Φωτίου, ἡ θεολογική του συγκρότηση καί ἡ πολιτική του βρίσκονται σέ μία ἀξιοζήλευτη ἰσορροπία, ὅπως φαίνεται καθαρά ἀπό τήν ἐκτίμηση τῶν συγγραμμάτων του καί τῆς ἐκκλησιαστικῆς πολιτικῆς. Ὅποιος μελετᾷ μέ προσοχή τά δύο αὐτά δεδομένα πολύ δύσκολα μπορεῖ νά ἰσχυρίζεται ὅτι ὁ Φώτιος εἶναι φιλόσοφος καί ὄχι θεολόγος. Ἀπεναντίας ὁ ἐν λόγω σοφός στηρίζεται μέ πολλή συνέπεια καί ἐπιμονή τόσο στή θεολογική, ὅσο καί στή φιλοσοφική παράδοση τῶν προηγούμενων αἰώνων. Ἡ μέγιστη συμβολή τοῦ Φωτίου στή διοργάνωση τοῦ πανεπιστημίου καί στήν προσέλκυση ἱκανῶν μαθητῶν καί σοφῶν δασκάλων στίς τάξεις τῆς ἐπιστήμης δέν συντελεῖται σέ βάρος ἢ σέ ἀντίθεση πρός τή θεολογία τῆς παράδοσης. Ἀπεναντίας τά συγγράμματα τοῦ Φωτίου πείθουν ὅτι καί τή θεολογία ἐλάμπρυνε στό ἔπακρο. Ἐπομένως δέν ὑφίσταται καμιᾶ διαλεκτική μεταξύ θεολογίας καί ἑλληνικῶν γραμμάτων.

Ἄντί λοιπόν νά ἀνέβει ἀμέσως στή μεγάλη σκηνή τοῦ βίου, ἐνδεδυμένος τήν ἀριστοκρατική τήβεννο, ἐκλείσθη στή βιβλιοθήκη του, χωρίς νά προσπελάζει κανένα ἄλλο εἶμή τούς ἀθανάτους νεκρούς μέ τούς

όποιους συναναστρέφετο. Ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Φωτίου ὑπῆρξε ἡ ἀφετηρία τοῦ εὐρύτατου σταδίου του. Ἀπό τό ἀφανές αὐτό θεωρεῖο ἔβλεπε τίς πληγές τῆς κοινωνίας, στήν ὁποία ζοῦσε, ἄκουε τούς βαρεῖς στεναγμούς τῶν καταδυναστευομένων. Ἔβλεπε, ἄκουε, θρηνοῦσε, καί μελετοῦσε. Ἐκεῖ διήλθε «έν μελέτῃ καί θεωρίᾳ» ὅλη τήν νεότητά του, ἀποφασίζοντας νά ἀφιερῶσει τό ὑπόλοιπο τῆς ζωῆς του στήν ἔρευνα τῶν θείων καί ἀνθρωπίνων, προσφέροντας διαρκῶς θυμίαμα λατρείας ἐνώπιον τῆς θρησκείας καί τῆς σοφίας. Οἱ διηνεκεῖς ἀσκήσεις του γι' αὐτά, οἱ ὀλονύχτιες μελέτες, καί τά εὐσεβῆ προγυμνάσματα, ἀνεβίβασαν τόν ἀξιόγαστο αὐτό ἄνδρα, μ' ὅλη τήν δυσμένεια τῶν καιρῶν, μ' ὅλο τόν μαρασμό ὄλων τῶν ἀνθρωπίνων γνώσεων, στήν ὑψίστη περιωπή τῆς ἐπιστήμης καί τῆς κοινωνίας.

Ἐγκλειστος στή βιβλιοθήκη του ὁ Φώτιος δέν ὁμοίαζε μέ τούς ιδιότροπους ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι ἀπομονοῦνται, ἀποσυρόμενοι στά ἴδια γιά νά μή ἐξέλθουν ποτέ στόν κόσμο καί δαπανοῦν ὀλόκληρη τήν ζωή τους σέ μελέτες χωρίς μέθοδο, χωρίς ποτέ ἡ κοινωνία ἢ ἡ πατρίδα νά ὠφελῆθεῖ ἀπό αὐτούς. Ὁ Φώτιος, ἀποταμίευε καθημερινῶς ἄπειρο πλοῦτο ποικίλων γνώσεων ἀπό τή μελέτη, αἰσθανόταν τήν ἀνάγκη νά τόν διασκορπίζει παντοῦ, μερίζοντας τόν καιρό στήν ἀνάγνωση καί τήν συγγραφή. Ἔσπευδε, ὡς ὁ πιστός δοῦλος τοῦ Εὐαγγελίου, νά πολλαπλασιάσει τό τάλαντο, μεταδίδοντας στούς δύο του ἀδελφούς, στούς οἰκείους, στούς φίλους, ὅ,τι ἐγνώριζε ἢ ὅ,τι ἀπό τή μελέτη συνέλεγε.

Ὁ Φώτιος δέν θά μπορούσε ν' ἀνατρέψει παράδοση αἰώνων, μήτε ἐξαρχῆς καί ἐκ τοῦ μή ὄντος χάρη στίς ὁποῖες ἀνθρωπιστικές ἀντιλήψεις νά δημιουργήσει κάτι ριζικά τό νέο. Μένοντας στήν σχέση του μέ τά κλασσικά γράμματα, γιά νά δείξουμε ἀφ' ἑνός ὅτι ἡ Ἐκκλησία ὑπῆρξε ἡ Κιβωτός πού διέσωσε τήν Κλασσική Παιδεία ἕως τίς μέρες μας καί νά ἐπισημάνουμε ἀφ' ἑτέρου τίς συνιστώσες, Ὁρθοδοξία καί Ἑλληνισμός, τῆς ἐθνικῆς μας ἰδιοπροσωπείας, θά ξεχωρίζαμε ὡς ἀντιπροσωπευτικά του ἔργα τά ἐξῆς: α) Ἡ **Βιβλιοθήκη** τοῦ Φωτίου, ἡ περιώνυμη **Μυριόβιβλος**, τό σύμβολο τῆς πνευματικῆς ἀνθήσεως τοῦ 9ου αἰ., χάρη στήν ὁποία ξέρουμε πολλά ἀπό ἀπολεσθέντα ἔργα. Εἶναι καρπός μακρῶν μελετῶν στίς ὁποῖες ὁ Φώτιος ἀφοσιώθηκε μόνος του στά χρόνια τῆς νεότητάς του, χωρίς πρόθεση, τουλάχιστον τόν πρῶτο καιρό, νά τά δημοσιεύσει, καί πάντως ἀνεξάρτητα ἀπό ὁποιαδήποτε διδακτική δραστηριότητα. Αὐτός πού ἀναγιγνώσκει τό ἔργο ἐξίσταται βλέποντας ἄνδρα ταμιοῦχο ἀχανεστάτου γνώσεως, πού διατηρεῖ τό πρέπον τοῦ λόγου καί συνάπτει

εύφυῶς τήν ἀκρίβειαν τῆς ἀττικῆς μούσας πρὸς τίς νεότερες χάριτες τῆς ἀλεξανδρινῆς εὐγλωττίας. β) **Λεξικόν:** Ὁ Φώτιος ἔχει δίπλα του μιά φιλολογική συντροφιά καί προσπαθεῖ νά ἐμφυσήσει στούς νέους τήν ἀγάπη γιά τή μάθηση. Γιά νά κατανοηθοῦν ὁμως σωστά τά κείμενα τῶ ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων χρειάζεται ἕνα ἐρμηνευτικό λεξικό. Γιά νά δώσουμε μιά ὀρθή ἀπάντηση στό ἐρώτημα γιατί ὁ Πατριάρχης Φώτιος συνέγραψε τό Λεξικό του θά πρέπει νά ἐξετάσουμε μέ προσοχή τήν ἀφιερωματική του ἐπιστολή, ἡ ὁποία τό συνοδεύει. Ὁ Θωμάς, στόν ὁποῖο ἀφιερώνεται, ἄγνωστο πότε ἀκριβῶς, ἡ ἔκδοση τοῦ Λεξικοῦ, χαρακτηρίζεται σέ σχέση μέ τόν Φώτιο οἰκεῖος μαθητής. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι τό χαρακτηρισμό αὐτόν τόν βρίσκουμε σέ ἕναν τίτλο ὁ ὁποῖος, στή μορφή πού μᾶς σώζεται, δέν γράφτηκε ἀπό τόν Φώτιο, καί οὔτε τή λέξη, οὔτε τήν ιδέα τῆς μαθητείας τήν ξαναβρίσκουμε στήν ἀφιερωτική ἐπιστολή, ὅπου γίνεται λόγος μόνο γιά τή φιλία πού ἔνωσε τόν Φώτιο μέ τόν Θωμᾶ καί γιά τήν κλίση τοῦ τελευταίου στά γράμματα. Παραμένει ὁμως γεγονός ὅτι ἀρκετά νωρίς, ἐνῶ ἀκόμα ζοῦσε ὁ Φώτιος, εἶχε δημιουργηθεῖ ἡ ἐντύπωση πῶς μπορούσε νά ἔχει μαθητές.

Καί πρῶτα ἀπό ὅλα ἅς δοῦμε τόν τίτλο τοῦ Λεξικοῦ: «Λέξεων συναγωγή κατά στοιχεῖον δι' ὧν ῥητόρων τε πόνοι καί συγγραφέων ἐξωραΐζονται μάλιστα». Αὐτός μᾶς λέει ὅτι τό βιβλίο εἶναι μιά συλλογή λέξεων σέ ἀλφαβητική σειρά, μέ τίς ὁποῖες γίνονται ὠραῖες (κομψές θά λέγαμε σήμερα) οἱ συγγραφικές προσπάθειες τῶν ῥητόρων καί τῶν συγγραφέων. Ὁ Φώτιος θέλει νά βοηθήσει τούς ἀνθρώπους τῆς ἐποχῆς του νά γράφουν ὠραῖα ἀρχαῖα Ἑλληνικά, ὅπως γράφει ὁ ἴδιος στούς λόγους του, τίς ἐπιστολές του, τή Βιβλιοθήκη καί τά θεολογικά του συγγράμματα. Ὁ Φώτιος δέν γράφει μόνο ἄψογο Ἀττικό πεζό λόγο, ἀλλά εἶναι σέ θέση ἐξ αἰτίας τῆς ἀριστης φιλολογικῆς του κατάρτισης νά κρίνει, ἂν τά γραπτά μνημεῖα τῶν συγγραφέων πού ἐξετάζει στήν Βιβλιοθήκη του τηροῦν τούς κανόνες τοῦ ὀρθοῦ Ἀττικοῦ λόγου, ἔτσι ὅπως τούς εἶχαν ὀρίσει οἱ κριτικοί τῆς ὑστερης ἀρχαιότητος. Γι' αὐτό καί τήν περιγραφή κάθε ἐνός ἔργου στή Βιβλιοθήκη του τήν ἀκολουθεῖ μιά ἀποτίμηση τῆς λογοτεχνικῆς ἀξίας του, πού ἀναδεικνύει τόν Φώτιο ἀριστο κριτικό τοῦ Ἀττικοῦ πεζοῦ λόγου.

Ἡ πρόθεση τοῦ Φωτίου πού διαφάνηκε κατά τήν ἐξέταση τοῦ τίτλου τοῦ Λεξικοῦ του γίνεται σαφέστερη, ὅταν ἐξετάσουμε τήν ἀφιερωτική ἐπιστολή: «Ὅσαι δέ ῥητόρων τε καί λογογράφων ἀττικίζουσι γλῶσσαν καί ἀπλῶς εἰς τόν οὐκ ἐθέλοντα λόγον ἐποχεῖσθαι μέτρῳ συ-

ντελεῖν εἰσιν εὖ πεφυκυῖαι, ναί δὴ καὶ τῆς καθ' ἡμᾶς θεοσοφίας ὅσαι δέονται σαφηνείας, ταύτας δέ ἄρα εἰ καὶ μὴ πάσας - οὔτε γὰρ ῥάδιον οὔτε ἀλαζονείας ἢ ὑπόσχεσις πόρρω, ἅμα δέ καὶ μείζονος ἢ καθ' ἡμᾶς σχολῆς - ἀλλ' οὖν ἅς μάλιστα γε εἰδέναι προσήκει καὶ ἀναγκαῖον κεχρησθαι συναγωγῶν τὴν ἀναγραφὴν σοι κατὰ στοιχεῖον ἐποησάμην, οὐδέ τῶν ποιητικῶν παντελῶς ἀποστάς».

Στό μέρος αὐτό τῆς ἐπιστολῆς δηλώνεται μέ μεγάλη σαφήνεια ὁ σκοπὸς πού ἐπιδιώκει ὁ Φώτιος. Συγκεντρώνει λέξεις ρητόρων καὶ λογογράφων οἱ ὅποιοι ἔχουν γράψει σέ Ἀττική διάλεκτο, λέξεις πού εἶναι κατάλληλες, «εὖ εἰσιν πεφυκυῖαι», νά χρησιμοποιηθοῦν κατὰ τὴ συγγραφή πεζῶν λόγων.

Θά ἤθελα νά σταθοῦμε λίγο στή φράση τῆς ἀφιερωτικῆς ἐπιστολῆς πού παρέθεσα παραπάνω, «ναί δὴ καὶ τῆς καθ' ἡμᾶς θεοσοφίας ὅσαι δέονται σαφηνείας», καὶ νά τονίσω ὅτι τό Λεξικό δέν εἶναι μόνο ὑφολογικό, ἀλλά καὶ ἐρμηνευτικό, ἀφοῦ σ' αὐτό ἔχουν συμπεριληφθεῖ καὶ δυσκολονόητες λέξεις τῆς Παλαιᾶς καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης καθώς καὶ λέξεις ἀπό τούς ἐκκλησιαστικούς συγγραφεῖς, ὅπως εἶναι ἐκεῖνες τοῦ Κλήμεντος, τοῦ Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ, τοῦ Χρυσόστομου καὶ τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας.

Ἡ κατοικία τοῦ Φωτίου δέν ἔπαψε, οὔτε ὅταν αὐτός ἔγινε Πατριάρχης, νά εἶναι κέντρο ὑψηλῆς παιδείας· ἐκεῖ σπούδαζε, μέ τὴν καθοδήγησή του, ἕνας μεγάλος ἀριθμὸς φιλοπόνων νέων πού διψοῦσαν γιὰ μάθηση.

«Ὅταν ἔμενα στό σπίτι μου, κολυμποῦσα μέσα στήν πιό τερπνὴ εὐχαρίστηση, βλέποντας τό ζῆλο ἐκείνων πού σπούδαζαν (τῶν μανθανόντων), τὴ ζέση ἐκείνων πού ἔθεταν ἐρωτήσεις, τὴν προθυμία ἐκείνων πού ἀπαντοῦσαν: ἔτσι διαμορφώνεται καὶ ἐδραιώνεται ἡ κρίση σ' αὐτούς πού οἱ μαθηματικές σχολές ἀκονίζουν τὴν ἐξυπνάδα τους, καὶ οἱ λογικές μέθοδοι τούς ὀδηγοῦν στό δρόμο τῆς ἀλήθειας, αὐτούς πού οἱ ἱερέες γραφές κατευθύνουν τό πνεῦμα τους πρὸς τὴν εὐσέβεια, ὑπέρτατο καρπὸ ὅλων τῶν ἄλλων μελετῶν. Γιατί τέτοιος ἦταν ὁ χορὸς πού σύχναζε στό σπίτι μου. Καὶ ὅταν ἔβγαινα γιὰ νά πάω στήν αὐτοκρατορικὴ αὐλή, ὅπως γινόταν συχνά, μέ ἀποχαιρετοῦσαν μέ τρόπο συγκινητικό καὶ μέ παρακαλοῦσαν νά μὴν ἀργήσω: γιατί εἶχα αὐτό τό ξεχωριστό προνόμιο, νά ἐξαρτᾶται ἀπὸ μένα καὶ μόνο ἡ διάρκεια τῆς παρουσίας μου στό Παλάτι. Καὶ ὅταν ἐπέστρεφα, ὁ σοφὸς χορὸς, πού περίμενε μπροστά στήν πόρτα μου, ἐρχόταν νά μέ προῦπαντήσει. Ἄλλοι, αὐτοὶ πού ἡ ξεχω-

ριστή αξία τους τούς έδινε περισσότερη σιγουριά, μέ μάλωναν πού είχα τόσο άργήσει άλλοι περιορίζονταν νά μέ χαιρετήσουν άλλοι πάλι άφηναν νά φανεϊ ότι μέ περίμεναν μέ άνυπομονησία. Καί όλα αυτά μέ είλικρίνεια».

Μέ τήν πολυμερή μόρφωσή του (θεολογία, φιλοσοφία, γραμματική, δίκαιο, φυσικές έπιστήμες, ιατρική) μπορούσε νά άνταποκρίνεται θαυμάσια στή δίψα τών νέων. Η διδασκαλία στάθηκε για αυτόν μία άποστολή, πού τής άφιερώθηκε μέ ζήλο, όπως μαρτυρούν ή περίφημη Βιβλιοθήκη του, ή όποία περιέχει τίς περιλήψεις τών βιβλίων πού διαβάστηκαν στό σπουδαστήριό του, καθώς καί οι έπιστολές του. Καθολικότητα γνώσεων, προσήλωση στήν κλασσική άρχαιότητα, προσπάθεια για δημιουργία πιό στενών σχέσεων ανάμεσα στή θύραθεν σοφία καί στή θεολογία, αυτά είναι τά κυριότερα χαρακτηριστικά τής πνευματικής του δραστηριότητας, τά όποια τον καθιστούν ανακαινιστή τής κλασσικής παιδείας στό Βυζάντιο. Από τον Φώτιο καί ύστερα, ή μελέτη τών κλασσικών αρχίζει νά θυμίζει νά θυμίζει στους Βυζαντινούς ότι ανήκουν στό τίμιον γένος τών Έλλήνων. **Μέ τον τρόπο αυτόν ό άνθρωπισμός έρχεται νά προστεθει στήν όρθοδοξία ως συστατικό στοιχείο τής έθνικής συνειδήσεως τών Βυζαντινών.** Έπειδή ακριβώς είχε συλλάβει τίς άπαιτήσεις αυτής τής έθνικής συνειδήσεως, ό Φώτιος έμφανίστηκε ως υπερασπιστής του Έλληνικοϋ Έθνους καί τής πνευματικής ανεξαρτησίας του στή διαμάχη μέ τή Δυτική Έκκλησία. Η ευρύτητα τών άπόψεων στίς σχέσεις του μέ τούς άλλους μαρτυρείται από τήν έπιστολή πού ό μαθητής του Νικόλαος ό Μυστικός άπηύθυνε στό γιό του καί διάδοχο του Έμίρη τής Κρήτης, φίλο του Φωτίου, καί όπου αναφέρεται μεταξύ άλλων ότι «ήδει, ότι καν τό του σεβάσματος δίιστη διατείχισμα, αλλά τό γέ τής φρονήσεως, τής άγχινοίας, του τρόπου εύσταθές, τό τής φιλανθρωπίας, τά λοιπά όσα κοσμεϊ καί σεμνύνει τήν άνθρωπίνην φύσιν προσόντα, πόθον αναφλέγει τοϊς τά καλά φιλοϋσι τών οϊς πρόσεστι τά φιλούμενα. Διά τουτο κάκεϊνος έφίλει τον σόν πατέρα οϊς είπον κοσμούμενον».

Ό Φώτιος ό σοφία εύδοκιμώτατος προσέδωσε στήν πνευματική κίνηση του Βυζαντίου τόσο μέ τήν προσωπικότητα όσο καί μέ τήν δράση του στοιχεϊα καθοριστικά.

Ό Φώτιος, τό δυσαντίβλεπτον ύψος τής άμφιλαφοϋς γνώσεως, είναι ό κατ' έξοχήν λόγιος: μένει κανείς έκπληκτος από τήν όξύτητα, τήν ανεξαρτησία καί τήν ασφάλεια τών κρίσεών του, παρ' ότι αναφέρονται σε μία έκπληκτική ποικιλία θεμάτων. Οι κρίσεις του πού είναι πάντοτε

καρποί βαθιάς μελέτης, δίνουν τό ούσιῶδες μέσα σέ λίγες φράσεις. Ὡς λόγιος εἶναι ὁ ὀμόνος Βυζαντινός πού μπορεῖ γιά τίς ἀρετές του νά συγκριθεῖ μέ τόν Ἀριστοτέλη. Ἐκτός αὐτοῦ, ὁ Φώτιος τρέφει ζωηρό ἐνδιαφέρον γιά τή φιλοσοφία καθαυτή χαρακτηριστικό τοῦ ἀνθρωπισμοῦ τοῦ 9ου αἰῶνα, πού εἰσάγεται στήν πνευματική ζωή τοῦ Βυζαντίου. Στό εὐρύ πνεῦμα τοῦ Φωτίου ὀφείλουμε τό ὅτι ἔκρινε χρήσιμο νά διασώσει στή Βιβλιοθήκη του μιά οὐσιαστική περίληψη τῶν «Πυρρωνείων λόγων» τοῦ Αἰνεσιδήμου, περίληψη πού ἀποτελεῖ τή μοναδική πηγή γιά τό ἔργο αὐτοῦ τοῦ φιλοσόφου. Ὁ Φώτιος βρίσκει τούς λόγους τοῦ Αἰνεσιδήμου χρήσιμους, μέ ὀρισμένες ἀσφαλῶς ἐπιφυλάξεις, γιά ὅσους ἐπιδίδονται σέ διαλεκτικές σπουδές. Παρά τήν εὐρύτητα τοῦ Πνεύματός του, ἀνκρίνει κανεῖς ἀπό τίς φιλοσοφικές πραγματεῖες πού μᾶς σώθηκαν - γιὰ ἕνα ἀρκετά μέγανος ἀριθμός ἔχει χαθεῖ, - αὐτό πού ἐνδιαφέρει πρῖν ἀπ' ὅλα τόν Φώτιο στό θέμα τῆς φιλοσοφίας εἶναι ἡ διαλεκτική καί ἡ λογική, πού βρίσκονται πάντα στόν προθάλαμο τῆς θεολογίας. Ἔτσι ἐρμήνευσε τόν Ἀριστοτέλη καί ἀσχολήθηκε κυρίως μέ τίς κατηγορίες, τό γένος καί τό εἶδος καί τά Τοπικά, ἀκολουθώντας ἀπό κοντά τόν Πορφύριο, τόν Ἀμμώνιο καί τόν Δαμασκηνό. Οἱ διαλεκτικές του πραγματεῖες συντάχθηκαν με σκοπό νά χρησιμεύσουν στούς μαθητές τους γιά τή διευκρίνιση τῶν δύσκολων σημείων καί τή λύση ὀρισμένων ἀποριῶν. Θέλοντας νά διδάξει τίς δέκα κατηγορίες, θεωρεῖ τόν ἑαυτό του ὑποχρεωμένο νά τίς πραγματευεῖ ὅλες κατά τρόπο πῶ λεπτομερειακό ἀπό τόν Ἀριστοτέλη, ἐπιμένοντας ἰδιαίτερα στήν ἔννοια τῆς οὐσίας, στήν ὀποία δέν ἀκολουθεῖ τόν Ἀριστοτέλη, ἀλλά τή διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας. Ὅσο γιά τίς ἀπορίες, τίς ὀποῖες συνεπάγεται ἡ θέση γιά τό γένος καί τό εἶδος, αὐτές ἔχουν ἐκτεθεῖ κατά τρόπο μεθοδικό, πού ἀφήνει νά φανεῖ ὅτι ὁ νομιναλισμός καί ὁ ρεαλισμός ὑπῆρξαν πρόβλημα πού πολύ ἀπασχόλησε αὐτήν τήν ἐποχή. Ὁ Φώτιος φροντίζει νά δείξει τίς ἀσυνέπειες στίς ὀποῖες καταλήγει καθεμιά ἀπό τίς δύο θέσεις, καί τήν ἀδυναμία τους νά εἶναι ἀληθινές. Μέ τή σειρά του ὑποστηρίζει μιά λύση, ἡ ὀποία κατ' αὐτόν δέν ἐπιδέχεται ἀντίρρηση. Γένος καί εἶδος, λέει, εἶναι σωματικά, ἀλλά δέν εἶναι σώματα· καθορίζουν τήν οὐσία τῶν ὑποκειμένων, χωρίς ὀμως νά καθορίζονται τά ἴδια. Ἀναπτύσσουν τήν οὐσία τῶν ὑποκειμένων, ἀλλά δέν τή συνιστοῦν, εἶναι ὀνόματα, ἔννοιες κατάλληλες νά δηλώσουν τήν ὑπόσταση τῶν ὑποκειμένων, ἀλλά ὄχι νά δώσουν σέ ὄντα πού δέν τούς λείπει τίποτα (ἀφοῦ ἔχουν τήν οὐσία τους) κάτι πού δέν τούς χρειάζεται. Ἐπίσης οἱ πλατωνικές ἰδέες ἀπορρίπτονται. Ἡ προϋ-

παρξη τῶν ιδεῶν-προτύπων προσδιορίζει ἕνα ἀδύνατο δημιουργό, ἕναν τεχνίτη. Ἐπειτα δέν ὑπάρχει ἀποχρῶν λόγος νά ἀποδώσουμε τίς ιδέες-πρότυπα, τίς ἀμετάβλητες καί ἀναλλοίωτες μέσα στό νοῦ τοῦ Θεοῦ, σέ ὄντα πού βρίσκονται σέ ἀδιάκοπο γίνεσθαι. Παραμερίζοντας αὐτόν τό διπλό ρεαλισμό, τοῦ Πλάτωνος καί τῶν ρεαλιστῶν, ὁ Φώτιος κατορθώνει ἀπό τή μιά μεριά νά κρατήσῃ ἄθικτη τήν παντοδυναμία τοῦ Θεοῦ καί τήν ἀξεπέραστη ἀπόσταση ἀνάμεσα στό Δημιουργό καί τό δημιούργημα, καί ἀπό τήν ἄλλη μεριά νά ἐπιτύχει ἕνα συμβιβασμό μεταξύ νομιναλισμοῦ καί ρεαλισμοῦ. Γένος καί εἶδος ὑπάρχουν, εἶναι σωματικά, ἀλλά δέν εἶναι σώματα.

Ὁ χρυσόγλωσσος καί γλυκύστομος Φώτιος, ἐξέχων ἱεράρχης πού συνδύαζε τήν θεολογικήν γνῶσιν μέ τήν φιλοσοφικήν ὀξύνοιαν ἐκφράζεται, πολύ συχνά, σέ σχέση μέ τόν Ἀριστοτέλη κατά τρόπο πού φαίνεται νά δείχνει ὅτι τόν προτιμᾷ ἀπό τόν Πλάτωνα. Ἀποκαλεῖ τή φιλοσοφία τοῦ Ἀριστοτέλη περισσότερο θεϊκή, πού βασίζεται στή λογική ἀναγκαιότητα καί προσπαθεῖ νά εἶναι μεθοδική. Στόν Πλάτωνα βλέπει μᾶλλον τόν φιλόσοφο τῶν μύθων, τοῦ Τιμαίου, τόν Πλάτωνα ὀλόκληρου σχεδόν τοῦ Μεσαίωνα, τόν Πλάτωνα τῶν νεοπλατωνικῶν, ὄχι τόν Πλάτωνα τῆς διαλεκτικῆς.

Αὐτό εἶναι ἕνα σημεῖο πού πρέπει πάντα νά ἔχουμε κατά νοῦ προκειμένου νά συλλάβουμε σωστά τήν ἔννοια τῆς προτίμησής του γιά τόν Ἀριστοτέλη. Ὁ Φώτιος, πνεῦμα πρακτικό, δέν ἀνέχεται τήν ποιητική γλώσσα τοῦ Πλάτωνος, τό βάθος τῆς πλατωνικῆς διαλεκτικῆς. Ἡ μεθοδική καί λογική ἀναζήτηση τοῦ Ἀριστοτέλη ταίριαζε καλύτερα στό θεολογικό ρεαλισμό τῆς ἐποχῆς.

Ὁ Φώτιος ἦταν ὁ μοχλός ὅλης αὐτῆς τῆς ἠθικῆς ἀναπλάσεως. Ἡ πολυμαθειά του καί ὁ ζήλος καί ἡ ἀπαράμιλλη αὐταπάρνηση, τό ἐνεργητικό μέρος πού ἐλάμβανε διδάσκοντας ὁ ἴδιος στό Πανεπιστήμιον τῆς Μαγναύρας, οἱ σοφοί σύλλογοι, τούς ὁποίους ἐσχημάτιζε, τά συγγράμματα τά ὁποῖα συνέγραφε καί μέσω τῶν ἀντιγραφῶν διέδιδε, ἐπί πλέον ἡ νευρώδης ἐκείνη εὐγλωττία καί ἡ ἰδιάζουσα ἐπιτηδειότητα, νά ἀποκτᾷ φίλους, τόν ἔθεταν πάνω ἀπό ὄλους, τόν ἀνεδείκνυαν κέντρο ἰσχυρό καί ἀκράδαντο, γύρω ἀπό τόν ὁποῖον συνερχόταν ἡ ἀριστοκρατική τάξη, ὅλη ἡ ἐκλεκτή νεότης τοῦ Βυζαντίου, ὅλοι ὅσοι ἤθελαν ν' ἀκούσουν ἢ νά μάθουν λόγο σοφό, ἢ νά λύσουν κάποια ἀπορία. Ἡ οἰκία του ἦταν ἀκαδημία, ἦταν σύλλογος τῶν πεπαιδευμένων, ἀπό τούς ὁποίους ὁ Φώτιος ἦταν ὁ κορυφαῖος καί ὁ ὕπατος.

Ἔτσι δημιουργικά ὁ Φώτιος μέ τό ὑπέροχο καί ἀφθίτο μεγαλεῖο του βρίσκεται στήν πινακοθήκη τῶν διασήμων καί ἐναρέτων ἀνδρῶν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας καί τοῦ παγκοσμίου πολιτισμοῦ, καί ἀνταποκρίνεται στίς ἱστορικές προκλήσεις τῶν καιρῶν του, πού εἶχαν ὡς στόχο τήν γεωγραφική καί πνευματική συρρίκνωση τῆς αὐτοκρατορίας· μέ τό ἱεραποστολικό του ἔργο διεύρυνε τά ὄρια ἐπιρροῆς τοῦ Βυζαντίου, ἐνῶ μέ τό θεολογικό καί ἀνθρωπιστικό ἐνίσχυσε τά πνευματικά θεμέλια καί τήν ἀκτινοβολία τοῦ ὀρθοδόξου πολιτισμοῦ. Ὡδήγησε ἔτσι μέ τό τρισδιάστατο μεγαλεῖο του τήν Ἐκκλησία καί τό Ἔθνος στήν ἐνδοξότερή της ἐποχή μέσα σέ ἕνα ἀκμαῖο καί ἰσχυρό χριστιανικό κράτος. Αὐτός ὁ μέγας ὡς θεολόγος, μέγας ὡς ἐκκλησιαστικός πολιτικός καί μέγας ὡς ἀνθρωπιστής.

(Ὁμιλία ἐκφωνηθεῖσα

εἰς τόν Ἱερόν ΚαθεδρικόΝ Ναόν Ἀθηνῶν 5.2.2005).

Πηγή : [www. myriobiblos.gr](http://www.myriobiblos.gr)